

Літвінов Дмитро Олександрович, Доктор філософії з управління та адміністрування, +380-96-219-21-33, dmitrijbavaria@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8612-3834>

Одеська національна академія харчових технологій

Шалений Володимир Анатолійович к.е.н., доцент, доцент кафедри торговельного підприємництва, товарознавства та управління бізнесом, <https://orcid.org/0000-0003-2671-4776>

Одеський національний технологічний університет, вулиця Канатна, 112

Бурцев Олександр Володимирович, кандидат економічних наук, ТОВ «МИКОЛАЇВСЬКА ЕРА» <https://orcid.org/0000-0003-0585-6708>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ АГРОСЕКТОРУ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ

***Анотація.** В статті проаналізовано стан та перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах війни та глобальних викликів. В дослідженні представлено аналіз статистичних даних, які свідчать про значний внесок агросектору в економіку України, зокрема 9 % ВВП та 53 % експорту разом з переробною сферою. В дослідженні обґрунтовано стратегічну значущість аграрного сектору для забезпечення продовольчої безпеки країни та зміцнення її експортного потенціалу. Обґрунтовано, що кластеризація дозволяє об'єднати зусилля різних учасників агросектору – підприємств, науково-дослідних установ, освітніх закладів та місцевих органів влади – для спільної роботи над інноваційними рішеннями, покращенням технологічних процесів та підвищенням якості продукції. Аналіз іноземного досвіду впровадження кластерів показав, що кластери сприяють формуванню сталих ланцюгів доданої вартості, збільшенню інвестиційної привабливості та ефективному використанню ресурсів. Впровадження кластерного підходу в агросекторі України може стати важливим фактором розвитку регіонів, зміцнення експортних можливостей країни та підвищення її економічної стійкості. З використанням системного підходу сформовано перелік негативних чинників формування і розвитку аграрних кластерів, який охоплює критерії, що висвітлюють набір ключових проблем: стратегічні, інституційні, фінансово-економічні, виробничі, маркетингові та соціальні. Обґрунтовано, що своєчасна ідентифікація та систематизація проблемних питань створення та розвитку аграрних кластерів діє можливість завчасно підготувати підґрунтя для їх подолання і забезпечення прогресивного розвитку агросектору на регіональному та національному рівнях, оскільки частина цих проблем носить національний характер. Сформовано систему заходів подолання негативних чинників формування і розвитку кластерних структур у агросекторі, яка включає: удосконалення державної агропродовольчої політики за напрямками, удосконалення організаційно-економічного та фінансово-економічного механізмів агробізнесу, подолання нагромадження конкурентного потенціалу агросектору регіону, стимулювання експорту аграрної та харчової продукції, активізація інноваційного розвитку аграрного та переробного секторів, інформаційне забезпечення та моніторинг пов'язаний з використанням наступних заходів та інформаційних технологій.*

***Ключові слова:** кластер, кластеризація, агросектор економіки, розвиток агросектору, кластеризація агросектору.*

Litvinov Dmytro, PhD in Management and administration, Odessa national academy of food technologies, +380 96 219 21 33, dmitrijbavaria@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8612-3834>

Shalenyi Volodymyr, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Commercial Business, Commodity Research and Business Management, Odessa National University of Technology, <https://orcid.org/0000-0003-2671-4776>
Burtsev Oleksandr, LLC "Mykolaiivska ERA"

RESEARCH ON THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF UKRAINE'S AGRICULTURAL SECTOR BASED ON CLUSTERING PRINCIPLES

***Abstract.** The article analyzes Ukraine's agricultural sector's state and development prospects under war and global challenges. The study analyzes statistical data, highlighting the agricultural sector's significant contribution to Ukraine's economy, notably 9% of GDP and 53% of exports, including the processing industry. The research substantiates the strategic importance of the agricultural sector for ensuring the country's food security and strengthening its export potential. It is argued that clustering enables the consolidation of efforts of various agricultural sector participants—enterprises, research institutions, educational institutions, and local authorities—for joint work on innovative solutions, improving technological processes, and enhancing product quality. An analysis of foreign experience in cluster implementation shows that clusters contribute to forming sustainable value chains, increased investment attractiveness, and efficient resource utilization. Implementing the cluster approach in Ukraine's agricultural sector could become essential in regional development, strengthening the country's export capabilities and increasing its economic resilience. A list of negative factors affecting the formation and development of agricultural clusters has been compiled. Using a systemic approach, covering criteria that highlight critical problems: strategic, institutional, financial-economic, production, marketing, and social. It is substantiated that timely identification and systematization of problematic issues in the creation and development of agricultural clusters make it possible to prepare the groundwork in advance for overcoming them and ensuring progressive development of the agricultural sector at both regional and national levels, as some of these problems have a national character. A system of measures to overcome the negative factors of forming and developing cluster structures in the agricultural sector has been developed. This system includes improving state agro-food policy in specific areas, enhancing the organizational-economic and financial-economic mechanisms of agribusiness, overcoming the accumulation of competitive potential in the regional agricultural sector, stimulating the export of agricultural and food products, activating innovative development of the agricultural and processing sectors, as well as providing information support and monitoring related to the use of specific measures and information technologies.*

***Keywords:** cluster, clusterization, agricultural sector of the economy, development of the agricultural sector, clusterization of the agricultural sector.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, зростаючого попиту на продовольство та зміни кліматичних умов, аграрний сектор стикається з новими викликами і можливостями. Важливим завданням є впровадження кластерів, інноваційних технологій, модернізація виробничих процесів, підвищення ефективності землекористування та розвиток інфраструктури, що сприятиме стійкому зростанню. Крім того, інтеграція України до світових ринків вимагає адаптації до нових стандартів і вимог, що підкреслює необхідність ґрунтового аналізу потенціалу розвитку агросектору. Наша країна традиційно була житницею

Європи, яка володіла одним з найбільш потужних аграрно-промислових комплексів. Лідерство України у виробництві сільськогосподарської продукції та продовольства, її виключна важливість для світового ринку, найбільше проявилися під час війни. Проблеми з експортом української аграрної продукції стали джерелом критичних ризиків для продовольчої безпеки на глобальному рівні. Отже, актуальність дослідження потенціалу розвитку агросектору України на засадах кластеризації обумовлена його ключовою роллю в національній економіці та значними можливостями впровадження кластерних систем задля підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням впровадження кластерних структур в економіку, дослідженню закордонного досвіду імплементації кластерів, вивченню проблем та перешкод формування кластерів присвячено велику кількість наукових праць. Провідні вчені економісти, зокрема: Дерлюкевич Н., Диякон А., Єрмоліна Л. В., Карнаушенко А.С., Кириченко О.С., Лагодієнко В. В., Лебедев І. В., Манковська Д., Машевська О. В., Мемпель-Снежик А., Мінта С., Носов О.Ю., Підвисоцький В. Г., Пілавка Т., Портер М., Ужва А.М., Федорчук О.М, Петренко В.С., Федотова Ю.В., Франк Е. В., Черничко Т.В. та інші присвятили свої праці зазначеній тематиці.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження потенціалу розвитку агросектору з позиції впровадження кластерних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор є однією з найбільш важливих складових національного господарства України. За статистичними оцінками, аграрне виробництво генерує більше 9% ВВП країни та близько десятої частини валової доданої вартості. Аграрний сектор є базисом технологічного ланцюга виробництва продовольства, а також робить вагомий внесок у експортний потенціал країни, що визначає його стратегічну значущість.

Внесок агросектору у експорт у 2022 р. склав 33,8 %, а разом з переробною сферою – 53 % (табл. 1). Причому, основна частка – 30,54 % припадає на продукцію рослинництва, зокрема зернові культури – 20,6 %. Слід звернути увагу, що незважаючи на війну, втрату значних площ, блокаду портів, експорт рослинницької

продукції скоротився у 2022 р порівняно із 2021 р лише на 13,3 %, а по продукції тваринництва навіть збільшився. Водночас, найбільше скоротився експорт готовою харчовою продукції – на 34,1 %. Скорочення обсягів експорту харчових продуктів пов'язано, по-перше, із скороченням виробництва харчової продукції у перші місяці війни, по-друге – із збільшенням внутрішнього споживання, по-третє, зі втратою частини сировинної бази, розташованої у східних та південних регіонах країни. Загалом, дані про експорт аграрної та продовольчої продукції (табл. 1), свідчать про виключну роль агросектору у національному господарстві та значний експортний потенціал цієї галузі.

Втім, з часів набуття незалежності, аграрний сектор України стикався з серйозними проблемами на шляху трансформації та прогресивного розвитку. Причому, багаж проблем з часом не зменшувався, а нагромаджувався. Причиною цьому був брак стратегічного мислення на всіх рівнях управління галуззю, що проявлявся у непослідовності та незавершеності аграрних реформ, постійній зміні векторів та пріоритетів розвитку, невідповідності встановлюваних завдань та ресурсного забезпечення та ін. Все це призвело до розбалансування аграрного виробництва, втрати колишнім агропродовольчим комплексом ознак комплексності, виникнення численних протиріч у виробничій, збутовій, інвестиційній, фінансовій та інших сферах діяльності аграрних виробників. Через це діяльність аграрного сектору та його складових характеризується низьким рівнем ефективності. Агросектор все більше тяжіє у бік рослинницької спеціалізації та сировинно-експортної орієнтації. Розвиток тваринницького напрямку перебуває під загрозою.

Таблиця 1 – Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2022 р.

Група товарів	Експорт			Імпорт		
	млн.дол. США	у % до 2021	структура, %	млн.дол. США	у % до 2021	структура, %
1	2	3	4	5	6	7
Живі тварини та продукти тваринництва	1472,4	109,5	3,3	1174,8	73,7	2,1
Продукти рослинництва	13478,5	86,7	30,5	1926,6	90,4	3,5
у т.ч. зернові культури	9112,5	73,8	20,6	153,4	92,4	0,3

ЕКОНОМІКА

1	2	3	4	5	6	7
Тваринні та рослинні жири та олії	5949,4	84,5	13,5	293,9	66,2	0,5
Готова харчова продукція	2497,0	65,9	5,7	2554,7	71,4	4,6
Усього	44148,8	64,9	100,0	55273,5	75,9	100,0

Джерело: складено автором з використанням [1]

Україна має унікальний природно-ресурсний потенціал для розвитку виробництва аграрної та харчової продукції. Площа сільськогосподарських угідь України до лютого 2014 р. оцінювалася у розмірі 41,5 млн. га, що становило майже 70 % території країни. За період 2014-2023 роки значна частина сільськогосподарських угідь стали недоступними через окупацію, або засміченими вибухонебезпечними предметами. Також не слід недооцінювати наслідки руйнування Каховської ГЕС, реальний масштаб впливу на природно-ресурсний потенціал якого в теперішній час оцінити реально неможливо. Це вимагатиме багаторічних спостережень. Загалом, втрачені площі та потужності для ведення агробізнесу на цьому етапі точно оцінити неможливо. Тому, при визначенні стану та потенціалу розвитку агросектору ми можемо орієнтуватися на показники обсягів виробництва та реалізації аграрної продукції, які комплексно характеризують стан галузі.

Війна припинила розвиток агросектору України, у 2022 р. по всіх позиціях спостерігався спад виробництва, до рівня десятирічної давнини. По зернових культурах обсяг виробництва скоротився на 37 % у порівнянні з попереднім роком, по соняшнику – на 30 %, по овочах – на 24 %, по плодово-ягідних культурах – на 10 %, по цукрових буряках – на 8 %, по картоплі – на 2 %. Найбільше постраждав від війни агросектор південних та східних регіонів. Тимчасова окупація лівобережжя Херсонщини спричинила спад по овочах, плодах та ягодах. Скорочення посівних площ зернових на 23 % спричинило критичний спад обсягів збирання цих культур [1].

Аналіз сучасних досліджень [2-6] дозволяє зробити висновок, що кластеризація, як інструмент розвитку регіональних економік, дозволяє об'єднати

зусилля різних учасників агросектору - підприємств, науково-дослідних установ, освітніх закладів та місцевих органів влади - для спільної роботи над інноваційними рішеннями, покращенням технологічних процесів та підвищенням якості продукції. Врахування світового досвіду [7-12] показує, що кластери сприяють формуванню сталих ланцюгів доданої вартості, збільшенню інвестиційної привабливості та ефективному використанню ресурсів. Впровадження кластерного підходу в агросекторі України може стати важливим фактором розвитку регіонів, зміцнення експортних можливостей країни та підвищення її економічної стійкості.

Не зважаючи на успішність провадження кластерних структур в США та країнах ЄС, українськи аграрії стикаються з великим переліком проблем та перешкод. З використанням системного підходу сформовано перелік негативних чинників формування і розвитку аграрних кластерів, який охоплює критерії, що висвітлюють набір ключових проблем (розміщені за рівнем зниження вагомості) табл.2.

Таблиця 2 – Стематизація проблем кластерного розвитку агросектору

Тип проблеми	Прояв	Рівень прояву	Характер впливу	Наслідки
1	2	3	4	5
Стратегічні	неефективна державна агропродовольча політика; неефективні методи державного регулювання; вади стратегічного мислення та управління; недосконалість ринку; конфлікти інтересів у ланцюгах створення вартості у агросекторі.	Національний, регіональний та місцевий рівні	Непрямий, системний	Монополізація системи заготівлі і збуту аграрної продукції, особливо експортної. Несправедливий розподіл доходів і витрат у ланцюгах вартості
Інституційні	недосконалість законодавчого регулювання; слабкість важелів державного регулювання агросектору; незавершеність ринку землі; низький рівень менеджменту; брак менеджменту якості; нерозвиненість виробничої та збутової інфраструктури.	Національний та регіональний рівні	Непрямий, системний	Відсутність стимулів для інтенсивного розвитку агросектору

ЕКОНОМІКА

1	2	3	4	5
Фінансово-економічні	неефективність податкового стимулювання; недостатність фінансово-економічного механізму; обмеженість доступу до капіталу; низька прибутковість виробництва; низький рівень ведення обліку.	Національний та регіональний рівні	Непрямий та прямий	Недостатність ресурсів для розвитку аграрного виробництва
Виробничі	низька виробнича культура; недостатній рівень селекційної і племінної роботи; брак сучасних машин та обладнання; низький інноваційний розвиток	Рівень бізнес-суб'єктів агробізнесу	Прямий	Відставання у технологічному розвитку, зниження обсягів та якості продукції
Маркетингові	низький рівень інформаційного забезпечення; низький рівень маркетингу; відсутність системи агроконсалтингу.	Рівень середніх та дрібних виробників	Прямий	Неоптимальний розподіл продукції. Висока вартість ресурсів. Зниження ефективності агробізнесу.
Соціальні	брак ресурсів для сільського розвитку; невисокий рівень доходів населення; низький рівень розвитку соціальної інфраструктури села.	Регіональний та місцевий рівень	Непрямий	Скорочення людського потенціалу агросектору

Джерело: складено автором

Подолання зазначених проблем можливе із застосуванням відповідної системи заходів. До складу системи заходів подолання негативних чинників формування і розвитку кластерних структур у агросекторі, слід віднести такі:

1. Удосконалення державної агропродовольчої політики за напрямками:

- адаптація системи державного регулювання агросектору до потреб кластерного розвитку;
- надання переваги економічним методам державного регулювання аграрного і переробного виробництва;
- стимулювання процесів спеціалізації і кооперації дрібних аграрних виробників, для створення організаційно-виробничого базису подальшої кластеризації агросектору;

- диверсифікація діяльності великих аграрних та переробних підприємств із метою розширення лінійок товарів, підвищення їх конкурентоспроможності, а також забезпечення економічної стійкості виробників;

- узгодження економічних інтересів суб'єктів господарювання у ланцюгах створення вартості;

- налагодження стійких комунікацій та взаємодії влади і бізнесу, підвищення рівня довіри аграріїв до влади;

- стимулювання розвитку підприємництва на селі;

- проведення ефективної соціальної політики, забезпечення нагромадження людського потенціалу агросектору.

2. Удосконалення організаційно-економічного та фінансово- економічного механізмів агробізнесу:

- економічне стимулювання аграрних виробників із акцентом на малий бізнес, з метою приведення його виробничо-господарської діяльності до рівня, відповідного потребам кластеризації;

- удосконалення системи ціноутворення, розподілу витрат і доходів у ланцюгах створення вартості аграрної та харчової продукції;

- підтримка кооперації, посилення горизонтальної та вертикальної інтеграції аграрних та переробних підприємств;

- розвиток професійних компетенцій керівників агробізнесу, а також обліковців, економістів та інших фахівців.;

- запровадження нових форм і механізмів співробітництва із фінансово-кредитними установами для забезпечення доступності капіталу з метою реалізації кластерних проектів;

- підвищення інвестиційного привабливості агросектору та харчової промисловості для стимулювання залучення коштів внутрішніх та іноземних інвесторів у галузь;

- розвиток ринкової інфраструктури агропродовольчого ринку та створення сприятливого підприємницького середовища.

3. Нагромадження конкурентного потенціалу агросектору регіону, стимулювання експорту аграрної та харчової продукції:

- слідування світовим трендам агропродовольчого ринку, створення гнучких стратегій та систем агромаркетингу;

- розвиток внутрішнього ринкового середовища агробізнесу, усунення монополістів та зайвих торговельних посередників, покращення інфраструктурного забезпечення закупівельних та збутових операцій;

- забезпечення високої якості та безпеки продукції у відповідності до вимог ISO та HACCP для виходу на зовнішні ринки;

- скорочення витрат на виробництво, переробку і реалізацію агропродовольчої продукції;

- сприяння виходу аграрних та переробних підприємств на зовнішні ринки, зокрема усунення перепон, інформаційно-консультаційне забезпечення, іміджева підтримка, надання державних гарантій тощо.

4. Активізація інноваційного розвитку аграрного та переробного секторів:

- розвиток селекційно-генетичної роботи, покращення продуктивності рослин і тварин, а також якості отримуваної продукції;

- застосування сучасних засобів захисту рослин і тварин, підвищення інтенсивності виробництва;

- зменшення ручної праці, підвищення рівня механізації та автоматизації процесів;

- впровадження у виробничі процеси нових ресурсоефективних технологій;

- розвиток інноваційної системи агросектору на засадах кластеризації, концентрації інноваційного потенціалу у інтегрованих структурах.

5. Інформаційне забезпечення та моніторинг пов'язаний з використанням наступних заходів та інформаційних технологій:

- створення регіональної інформаційної мережі та бази даних агросектору, яка поєднуватиме обслуговуватиме виробників на місцевому, районному та регіональному рівнях;

- формування системи моніторингу, аналізу і прогнозування ситуації на ринках агропродовольчої продукції;

- створення і просування регіонального бренду аграрної продукції;

забезпечення присутності регіонального кластеру у Інтернет-просторі.

Отже, подолання зазначених проблем у формуванні та розвитку кластерних структур агросектору України вимагає системного підходу, який поєднує удосконалення державної агропродовольчої політики, організаційно-економічних механізмів та фінансово-економічних інструментів. Основними заходами є адаптація державного регулювання до потреб кластерного розвитку, стимулювання кооперації та спеціалізації малих виробників, диверсифікація діяльності великих підприємств, а також створення умов для підвищення їх економічної стійкості. Важливим кроком є узгодження інтересів учасників ланцюгів створення вартості, розвиток підприємництва на селі та забезпечення людського капіталу. Також необхідно удосконалювати механізми економічної підтримки, особливо малих аграрних підприємств, сприяти їх інтеграції та співпраці у межах кластерних структур, а також розширювати можливості доступу до фінансування.

Розвиток інвестиційної привабливості агросектору та стимулювання експорту аграрної продукції є критично важливими для забезпечення конкурентоспроможності підприємств на міжнародних ринках. Активізація інноваційної діяльності у аграрному та переробному секторах, впровадження сучасних технологій, автоматизація та ресурсоефективність повинні стати ключовими елементами кластерного підходу. Інформаційне забезпечення та моніторинг ситуації на ринку сприятимуть підвищенню ефективності кластерних структур і розвитку регіональних брендів.

Висновки. Аграрний сектор є ключовою складовою економіки України, забезпечуючи більше 9 % ВВП країни та значну частку експорту. Незважаючи на вплив війни, блокаду портів та втрату територій, аграрний сектор демонструє відносну стійкість, зокрема у рослинництві та тваринництві, хоча обсяги експорту готової продукції суттєво скоротилися. Однією з ключових проблем галузі є її схильність до рослинницької спеціалізації та сировинної орієнтації, що знижує

загальну ефективність агробізнесу. Крім того, недостатнє стратегічне управління, неефективність державного регулювання та слабка інфраструктура стримують потенціал розвитку аграрних кластерів.

Впровадження кластерного підходу у аграрному секторі України може стати важливим фактором регіонального розвитку, підвищення інвестиційної привабливості та зміцнення експортного потенціалу країни. Однак існує ряд проблем, що перешкоджають формуванню аграрних кластерів, таких як недосконалість державної політики, брак фінансування, обмеженість ресурсів та недостатня співпраця між учасниками ланцюгів створення вартості. Для подолання цих проблем необхідне комплексне вдосконалення державного регулювання, зокрема адаптація політики до потреб кластерного розвитку, стимулювання кооперації між малими виробниками, удосконалення фінансово-економічних механізмів, розвиток інновацій та поліпшення доступу до капіталу. Активізація інноваційної діяльності, автоматизація процесів та впровадження сучасних технологій можуть стати важливими кроками на шляху підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору України на світовому ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
2. Носов О.Ю., Черничко Т.В, Нормативно-правове регулювання кластеризації в Україні Серія Економіка. Випуск 1(11) Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2019 с. С.21-27. DOI:10.31339/2313- 8114-2019-1(11)-21-27
3. Лебедев І. В. Кластеризація туризму: досвід Європейського Союзу і завдання для України Вісник соціально-економічних досліджень. 2020. №2(73). С.175-184.
4. Кириченко О.С. Концептуальні засади функціонування інноваційних промислових кластерів як основа економічного розвитку і забезпечення економічної безпеки держави // Ефективна Економіка. 2017.№12.
5. Федорчук О.М, Петренко В.С., Карнаушенко А.С. Агропромислові кластери: проблеми, переваги та перспективи. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. № 4(78). С. 63–69.
6. Ужва А.М. Кластеризація як ефективний інструмент управління розвитком регіонального аграрного бізнесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 19. Частина 2. С 110-113.
7. Frank E. V., Mashevskaya O. V., Ermolina L. V. Innovational Mechanism of Implementation of Cluster Initiatives in Business. *European Research Studies*. 2016. Issue 1. Vol. XIX. P. 179–188.
8. Derlukiewicz N., Mempel-Snie`zyk A., Mankowska D., Dyjakon A., Minta S., Pilawka T. How do Clusters Foster Sustainable Development? An Analysis of EU Policies. *Sustainability*. 2020. № 12(7). P. 1–15.
9. Підвисоцький В. Г. Транскордонні кластери: європейський досвід створення та розвитку // Формування ринкових відносин в Україні. 2011. № 4. С. 28-35.

10. Porter, Michael E. (25 July 2016). "Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy". *Economic Development Quarterly*. 14 (1): 15–34. doi:10.1177/089124240001400105. S2CID 46341908

11. Лагодієнко В. В., Літвінов Д. О. Важливі аспекти зарубіжного досвіду функціонування кластерних утворень. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 2. С. 105-111. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-13>

12. Федотова Ю.В. Міжнародний досвід формування кластерних структур та можливості його використання в регіонах України. *Інноваційна економіка*. 2010 № 5. С. 42–45.

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

2. Nosov O.Yu., Chernychko T.V., Normatyvno-pravove rehuliuвання klasteryzatsii v Ukraini Seriya Ekonomika. Vypusk 1(11) Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu, 2019 s. S.21-27. DOI:10.31339/2313-8114-2019-1(11)-21-27

3. Lebediev I. V. Klasteryzatsiia turizmu: dosvid Yevropeiskoho Soiuzu i zavdannia dlia Ukrainy Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. 2020. №2(73). S.175-184.

4. Kyrychenko O.S. Kontseptualni zasady funktsionuvannya innovatsiinykh promyslovykh klasteriv yak osnovu ekonomichnoho rozvytku i zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy // *Efektivna Ekonomika*. 2017.№12.

5. Fedorchuk O.M., Petrenko V.S., Karнаushenko A.S. Ahropromyislovi klasteri: problemy, perevahy ta perspektyvy. *Problemy systemnoho pidkrodu v ekonomitsi*. 2020. № 4(78). S. 63–69.

6. Uzhva A.M. Klasteryzatsiia yak efektyvnyi instrument upravlinnia rozvytkom rehionalnoho ahrarnoho biznesu. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2016. Vypusk 19. Chastyna 2. S 110-113.

7. Frank E. V., Mashevskaya O. V., Ermolina L. V. Innovational Mechanism of Implementation of Cluster Initiatives in Business. *European Research Studies*. 2016. Issue 1. Vol. XIX. R. 179–188.

8. Derlukiewicz N., Mempel-Snie`zyk A., Mankowska D., Dyjakon A., Minta S., Pilawka T. How do Clusters Foster Sustainable Development? An Analysis of EU Policies. *Sustainability*. 2020. № 12(7). R. 1–15.

9. Pidvysotskyi V. H. Transkordonni klasteri: yevropeyskyi dosvid stvorennia ta rozvytku // *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. 2011. № 4. S. 28-35.

10. Porter, Michael E. (25 July 2016). "Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy". *Economic Development Quarterly*. 14 (1): 15–34. doi:10.1177/089124240001400105. S2CID 46341908

11. Lahodienko V. V., Litvinov D. O. Vazhlivi aspekty zarubizhnoho dosvidu funktsionuvannya klasternykh utvoren. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*. 2022. Tom 7. № 2. S. 105-111. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-13>

12. Fedotova Yu.V. Mizhnarodnyi dosvid formuvannya klasternykh strukturok ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v rehionakh Ukrainy. *Innovatsiina ekonomika*. 2010 № 5. S. 42–45.

Надійшла до редакції 11.07.2024